

ADATOK TOROCZKAI MÁTÉRÓL*

A tizenhatodik századi Erdélyt ért eszmetörténeti hatások kutatása során került a kezembe egy művelődéstörténetileg több szempontból is tanulságos kolligátum. Ez a marosvásárhelyi Teleki—Bolyai könyvtárban őrzött (f-532 jelzetű) és az egykori református kollégium gyűjteményéből származó kötet, négy — feltehetően egybenyomatott műből áll. Mind a négy Theodor Bibliander, zürichi teológus gondozásában, Bazelben, Oporinus nyomdájában látott napvilágot 1550-ben.

A foliás első tulajdonosának nyomát a bőrkötésbe préselt iniciálé és évszám őrizték meg (IB 1559). A továbbiakban Toroczкаи Mátéé majd Valentinus Radetziusé lett. Az utóbbi érdekes könyvtárának több tucatnyi emlékével találkoztam egyébként munkám során.

A kötetbe foglalt első három mű török vonatkozású, élen a Korán latin fordításával (Machumeti saracenorum principis eiusque successorum vitae). Másodikként több kimagasló humanista — így L. Vives, N. Cusanus és mások — Korán-kommentárait olvashatjuk (Confutationes legis mahumeticae...). Majd a törökökről szóló kortárs leírások legjobbjai következnek (Historiae de saracenorum sive turcarum origine...). A vaskos kötetnek ezt a harmadik tagját Luther előszaván, Giovio Paolo, L. Vives, Sadoletó és mások beszámolóin kívül érdekessé teszi az erdélyi ismeretlen-Captivus Septemcastrensis és B. Georgievics leírása is.

Leginkább azonban a kolligátum harmadik tagja hívja magára az érdeklődést (Temporum a condito mundo...supputatio). Ebbe a vázlatos, szinte kronológiának tekinthető világkrónikába, az utólagos kiegészítések lehetővé tételére Bibliander üres rubrikációt vezetett be. Nos, az 1540-es rovatallal kezdődően érdekes bejegyzéseket eszközöltek a kötet tulajdonosai: előbb egy ismeretlen possesszor, talán éppen az, akinek a nevét az IB iniciálé jelzi. Jól olvasható írásával főleg a rendhagyó természeti tünemények emlékéit igyekezett megörökíteni. Így például az 1540. évi teljes napfogyatkozását, az 1554-es kegyetlen pestisét (pestis acerba), üstökösök feltűnését 1555-ben, majd pedig három évvel később stb. Ezekon kívül az erdélyi história legkiemelkedőbb eseményeit is feljegyezte, (ami azt is jelenti, hogy kilétét előbb-utóbb tisztázhatjuk majd).

Tanulságosabbak azonban Toroczкаи Máté jegyzetei. Mindjárt az első közülük tisztázza énekszerző jeles értelmiségi emberünk születésének évét: „1553. Hoc Anno ego natus sum Matth. Torozkaj”. Ilyenformán kiderül, hogy a Szinnyi által ismeretetett időpontban — 1579-ban — Toroczкаи már huszonhat éves kellett legyen.

* Ez az írás — éppúgy, mint Bán Imre alábbi közleménye — eredetileg a XVII. századi „Adattár” számára készült. Itteni közreadását azért láttuk szükségesnek, hogy a kutatás mielőbb fölhasználhassa az „antitrinitárius későhumanizmus” kulcsalakjára, az 1603-i kolozsvári jezsuitaellenes tömegmozgalom vezérére, a versszerzőre, s nem utolsó sorban a Dávid Ferenc, Sommer, Palaeologus, Francken és Enyedí György irodalmi örökségének kimagaslóan jelentős őrzőjére s folyótatójára vonatkozó teljesen új adatokat. Hiszen születési idejéről és 1579 előtti munkásságáról eddig sejtelmünk sem volt; s a vallási ideológia szféráján kívüli érdeklődésének, műveltségének emlékeivel is ez a cikk ismertet meg először. — K. B.

A továbbiakból azt is megtudjuk, hogy viszonylag fiatalon — tizenhét éves fejjel — vetette bele magát a hitújítás küzdelmeibe, mégpedig a jelek szerint, kezdettől fogva az antitrinitarizmus oldalán. Amikor ugyanis azt olvassuk az 1570-es évek megfelelő rubrikában, hogy „18 octobr. waradinum profectus unde exactis septem mensibus pulsus sum propter verbum dei”, nehéz a Nagyváradról ígéhírdetése miatti elűzetés mögött nem gondolni a történelmi fejleményekre. Arra, hogy két hónappal Toroczkai menekülése előtt halt meg az új felekezet protektora, János Zsigmond. Az új fejedelem, Báthori István ellenreformációs elképzeléseiben az antitrinitarizmus megfékezése szerepelt főhelyen, lévén az 1570-es évek Erdélyének legbefolyásosabb, legdinamikusabban terjedő reformációs áramlata. Miután az arianus eszmék talán a „fekete ember” vezette szatmár megyei népi megmozdulásba is belejátszottak, érthető ha a partiumi Báthori elsősorban a „részeken” mozdította elő az antitrinitarizmus visszaszorítását.

Az életrajzi teljesség kedvéért jegyezzük még fel az utolsó bejegyzést is 1578-ból, ahonnan kiderül, hogy november 19-én feleségül vette Bessenyei Jakab leányát. Az após valószínűleg azonos a házasságkötés szerző egykori tasnádi iskolamesterrel, s talán éppen a szellemi életben már biztosabban forgó vő eszközölte ki két évvel a házasságkötés után az azelőtt tizennyolc évvel íródott művecske kiadását.

A bejegyzések mindenképpen néhány támpontot adnak Toroczkai Máté élete első négy évtizedének ismeretéhez. Eddig tudniillik Kénosi Tözsér munkájából csak annyi derült ki, hogy Toroczkai 1594-ben a küüllői kerületben, 1595-ben szülővároskájában, Torockón, 1597-ben pedig Kolozsvárt lelkészkedett, illetve 1601-el kezdődően superintendens lett. Valamivel korábbi időszakból ismertet meg bennünket tartózkodásának — s valószínűleg működésének — néhány állomásával a méltán híres Toroczkai-kódex egy-egy bejegyzése (1579: Vásárhely és Udvarhely, 1583—1587: Torda, 1588—1593: Radnót; vö. RMKT XVII/IV, 553.) — A fent bemutatott három adat (1553, 1570, 1578) szerencsésen egészíti ki az életrajzot.

Visszatérve a Bibliander szerkesztette kötetre, tanulságosnak tűnik jelenléte a Toroczkai könyvtárban. Nem lehet véletlen, hogy éppen a török világ iránt érzett különösebb érdeklődést. Mohács és Lepanto között a török kérdés Európát jobban érdekelte mint bármikor; a Duna-mentén szerencsétlen módon tartóssá vált ez az érdeklődés. A vallásháborúk korának Európája az ellenségén kívül, a viszonylagos vallási tolerancia példáját is látta a törökben. Különösen így lehettek vele a vallási türelmetlenségtől szorongatott erdélyi antitrinitáriusok.

A Bibliander-kötetnek van azonban még egy eszmetörténeti jelentése, s talán leginkább ez vezet Toroczkai felé. A kortárs és harcostárs Neuser Ádám éppen a Bibliander-féle Korán kiadáshoz ír glosszákat (vö. ItK 1963 3. sz.). A Gyulafehérvártt megjelent Dávid-féle bibliamagyarázatban olvassuk — „Az Alkoranban a toeroekoeknec Bibliaiában nem találod azt hogy Christus az eloe Istennek fia legyen”. Az antitrinitáriusok kezén tehát a mohamedanizmus érvként szolgált a trinitarizmussal szemben. Talán nem hibázunk tehát, ha a szóban forgó kötetben Toroczkai Máté bátor vallási nonkonformizmusának egyik eszmetörténeti forrását látjuk, a vallástörténeti és filológiai kutatásokra hagyva forrás és életmű kapcsolatának vizsgálatát.

*

A Bibliander-féle köteten kívül, kevés adat árulkodik egyébként Toroczkai bibliotékájáról. Erasmus Adagia-jának egy Székelyudvarhelyt, s a parafrázisok 1524-és bázeli kiadásának Kolozsvárt levő példányairól tudok. Az utóbbit 1584 decemberében vásárolta Tordán. A kötet utóbb Göcs Pál tulajdonába ment át. Az új poszszesz-

szor bejegyzéséből kiderül, hogy 1619-ben vette a könyvet Toroczkai özvegyétől. (Kelemen Lajosnak a Keresztény Magvető 1916. évi folyamában közölt adatai értelmében tehát a superintendens halála után három évvel). Megtudjuk továbbá azt is, hogy a parafrázisokon kívül A. Marloratus protestáns író valamely művét is megvette Toroczkainétól Göcs.

Hármat Thoroczkai könyvei közül, a szebeni Brukenthal-múzeum könyvtára őriz: egy Calepinus szótárt, Kling Melchior, tizenhatodik századi jogásznak a házasságról szóló traktátusát (Matrimonialium caesarum. Frankfurt, 1559) és vele egybekötve Sleidanus vallástörténeti művét (De statu religionis. Strassburg 1559), valamint Rupertus, tizenkettedik századi német teológusnak az Apokalipszis Könyvéhez írt kommentárjait (Nürnberg, 1526).